

УДК 657.63; 336
JEL Classification: G 10, G 20

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.24

Гончар Л.В.,
д-р пед. наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Малахова А.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Невкипіла О.С.,
магістрантка,
Донбаський державний педагогічний університет,
м. Слов'янськ

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО ТА БЕЗПЕКА

Honchar L.V.,
dr.sc.(ped.), assoc. prof., associate professor
at the department of accounting and auditing,
Donbass State Teachers Training University
Malakhova A.V,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of accounting and auditing,
Donbass State Teachers Training University,
Nevkypila O.S.,
magistr,
Donbass State Teachers Training University,
Sloviansk

FINANCIAL FRAUD AND SECURITY

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки та технологій, очевидно, що проблема шахрайства стає все більш актуальною. Розвиток науки, технологій та комп'ютеризації, в цілому, для суспільства відіграє важливу роль. З одного боку, стрімкий стрибок науки вгору несе для суспільства позитивні зміни, покращення якості життя, а з другого – негативна сторона набирає швидких оборотів свого розвитку, починає поширюватися шахрайство. Шахрайство проникає в усі сфери життя суспільства, крім того, воно стає великою загрозою для нормального існування та розвитку людства.

Фінансове шахрайство поширюється на майно та грошові кошти як громадян, так і суб'єктів господарювання. Вагомим аспектом є корисливий мотив із боку зловмисника, неважливо яку зі схем обману він використовує [1, с. 110]. На відміну від звичайної крадіжки, фінансове шахрайство характеризується навмисним заволодінням чужими грошима, але у більш «таємний» спосіб.

Із кожним роком з'являються все нові й нові види шахрайства, водночас активний розвиток нових технологій допомагає фінансовому шахрайству адаптуватися до сучасних умов. У наші дні шахрайство набуло інтелектуального характеру, підтвердженням чого є те, що шахраї застосовують не лише нові технології, але й найсучасніші психологічні методики. На підприємствах також існують різні види фінансового шахрайства, яке несе негативні наслідки як для репутації підприємства, так і його фінансового стану загалом. З огляду на це, дослідження сучасних особливостей фінансового шахрайства та виявлення напрямів протидії йому є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем фінансового шахрайства зазвичай перебуває у полі зору представників юридичної науки, серед них доцільно виділити праці О. Кальмана, С. Князева, П. Коваленка, О. Курмана, Т. Мудряк, В. Сухоноса, Г. Чернишова, С. Шапочки, Ю. Ярмоленко, О. Кравченка та ін. Вітчизняною фінансовою наукою зазначені питання практично не досліджуються, виняток становлять окремі наукові праці Г. Возняк, О. Кириленко, Т. Кізіми, Ю. Клапківа, С. Мельника, Ю. Хамиги та ін. Відтак, відсутність у сучасній українській фінансовій науці досліджень, які б цілеспрямовано та комплексно висвітлювали проблему фінансового шахрайства з точки зору його фінансових ефектів й економічних наслідків, зумовила необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є характеристика особливостей фінансового шахрайства на підприємствах та в житті людей, виокремлення критеріїв ідентифікації й обґрунтування

практичних рекомендацій щодо напрямків його мінімізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням вивчення та боротьби з шахрайством вчені завжди приділяли велику увагу, про що свідчить низка наукових праць. Тому саме категорія «шахрайство» як термін відрізняється в поняттях та працях різних вчених. Якщо розглядати шахрайство відповідно до чинного Кримінального кодексу України, то шахрайство – це спосіб заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2, ст. 190].

Згідно положень Міжнародного стандарту аудиту (ISA) 240, «шахрайство є навмисною дією одного або більше осіб серед керівництва, управлінського персоналу, співробітників або третіх сторін, що полягає у використанні обману для одержання неправомірної або незаконної вигоди» [3].

О. Кравченко у процесі свого дослідження доходить висновку, що шахрайство належить до розряду тих злочинів, що нерідко здійснюються за активної «співучасті» потерпілого. Шахрайство в усіх випадках є результатом трьох складників: конкретної криміногенної ситуації, поведінки злочинця й потерпілого [4].

Ю. Хамига під фінансовим шахрайством розуміє сукупність економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб) [5, с. 23].

Так, Г. Чернишов у своїх працях розглядає фінансове шахрайство як злочинну діяльність. Таким чином «злочинна діяльність – це деструктивна протиправна активність людини, яка виражається в здійсненні нею усвідомлених, мотивованих, об'єднаних спільним мотивом дій, як легальних, так і нелегальних, задля задоволення певних потреб, досягнення поставленої мети. Тобто злочинна діяльність завжди є умисною та мотивованою» [6].

В. Сухонос зазначає, що шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері, як правило, належить до організованої злочинності, яка проникає в органи влади і управління, правоохоронні органи, банки, небанківські фінансові установи для того, щоб отримувати необхідну інформацію і «дах». Тому, наголошує дослідник, боротьба з шахрайством потребує збалансованого та системного підходу з боку держави до захисту фінансових інтересів банків, фізичних і юридичних осіб та й самої держави від економічних злочинів у банківській сфері [7].

Шахрайство на підприємствах будь-якої форми власності є типовим явищем не лише в Україні, але й у всьому світі. Основна відмінність полягає у тому, що іноземні підприємства та юристи розробили ефективні механізми протидії даним незаконним явищам. До них відносяться комплаєнс-процедури, аудиторські перевірки, внутрішнє розслідування тощо. На жаль, підприємства, які працюють лише на території України та націлені тільки на українського споживача, практично не використовують зарубіжні механізми протидії фінансовому шахрайству. Керівників таких підприємств насторожують можливі деструктивні явища, що можуть виникнути у колективі внаслідок внутрішнього розслідування, а також вартість проведення таких розслідувань, яка пропонується на ринку послуг. Та й досить важко іноді пояснити потенційному клієнту, що у перспективі витрачені ресурси на проведені внутрішнє розслідування – це значно менші затрати, ніж постійні втрати через дії недобросовісних працівників.

Згідно із світовою статистикою, унаслідок економічних злочинів та шахрайства щорічно втрачається 6,3 трлн дол. США. У середньому внаслідок фінансового шахрайства підприємство втрачає до 5% свого прибутку.

Згідно результатів опитування українських респондентів у рамках Всесвітнього дослідження економічних злочинів й шахрайства 2020 року, 51% респондентів в Україні постраждали від шахрайства впродовж останніх 24 місяців. Даний показник збільшився, порівняно із 48% в 2018 р. Злочинами, що мають найбільш негативний вплив на діяльність підприємств в Україні, було визнано незаконне привласнення майна й шахрайство в сфері закупівель. 26% українських підприємств впродовж останніх 24 місяці понесли збитки від шахрайства у розмірі від \$50 тис. до \$1 млн. 3% українських респондентів повідомили про збитки від шахрайства у розмірі понад \$5 млн [8].

Шахрайство розглядається як цілісне явище, що формується складною взаємодією обставин економічного, психологічного й соціального порядку. Шахрайство можливо розподілити на декілька видів, узявши за основу поділ суб'єкта, від якого виходить даний факт:

1) розтрата чи розкрадання з боку найманого працівника (замовлення послуг сторонніх організацій за завищеними цінами, які будуть платити певну суму такому працівнику як винагороду);

2) шахрайство з боку керівників чи менеджерів (змова з метою доведення підприємства до банкрутства та виведення активів);

3) афери із інвестиціями (інвестування коштів в підприємства потенційні банкрути з метою виведення коштів з підприємства);

4) шахрайство з боку постачальників (постачання неякісної сировини за завищеними цінами);

5) шахрайство з боку замовника чи клієнта (несплата виконаного замовлення, оскільки замовник може визнати себе банкрутом) [9].

Незважаючи на таке видове різноманіття, найчастіше підприємство зазнає істотних збитків

унаслідок нанесення шкоди у зв'язку із недобросовісними діями з боку працівників даного підприємства.

Фінансове шахрайство на підприємстві є доволі небезпечним явищем, що несе за собою чимало несприятливих наслідків. Насамперед це шкода діловій репутації/бренду та втрата прибутку. Якщо інформація про ненадійність системи безпеки підприємства пошириться серед широких мас (а іноді досить й бізнес-партнерів), йому може бути відмовлено у доступі до публічних закупівель. І, звичайно, за наявності факту фінансового шахрайства підприємство понесе збитки матеріального характеру.

З метою попередження зазначених наслідків міжнародний досвід відсилає нас до застосування такого засобу, як Internal Corporate Investigation (внутрішнє корпоративне розслідування). Внутрішнє розслідування є вагомим засобом захисту підприємств, що дають змогу уникнути негативних дій з боку держави чи акціонерів, співробітників чи клієнтів. Підприємства і їхнє керівництво схильні до ризику бути утягнутими у судовий процес, кримінальні розслідування, постраждати від скарг незадоволених співробітників тощо. Отже, захист підприємства, його посадових осіб та директорів часто вимагає внутрішнього розслідування, щоб особи, які приймають рішення, були повністю поінформовані про реальний стан справ, наслідки дій проти підприємства та директорів безпосередньо, а також про те, як знизити збитки для підприємства та її керівництва.

Оскільки термін «шахрайство» відноситься до кримінально-правової категорії, то й причини таких дій варто шукати кримінально-правовими методами. У середовищі юристів з метою розуміння причин шахрайських дій з боку працівників підприємства поширення одержав так званий трикутник шахрайства.

Він складається з наступних категорій:

1. Мотив (внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії): фінансові потреби; жадібність; причини, пов'язані із роботою (недооцінка, ненадання обіцяного);
2. Виправдання: «я заслуговую більшого / підприємство мені заборгувало»; «я вирішу свої поточні проблеми та все поверну»;
3. Сприятливі можливості: неефективний внутрішній та зовнішній контроль; низький рівень трудової дисципліни [9].

Наведені категорії суттєво полегшують пошук причин скоєння шахрайських дій, який, у свою чергу, полегшує й пошук можливих осіб, яким вигідно чинити шахрайські дії. Існує перелік дієвих методів із використанням наведеного «трикутника шахрайства» задля виявлення осіб, причетних до розкрадання на підприємстві.

Насамперед необхідно відзначити, що функціонування внутрішньої служби безпеки не завжди означає повну захищеність від недобросовісних дій працівників підприємства. Досить часто служба внутрішньої безпеки або працює неефективно, або навіть працює у співучасті із крадіями (що, на жаль, характерне для вітчизняних реалій).

З огляду на наведене, основною ознакою успішного виявлення фінансових махінацій на підприємстві є те, що доволі вузьке коло осіб знає про проведення перевірки, а особи, що перевіряють, співпрацюють тільки із однією або двома особами підприємства, яким вони й підзвітні.

До основних методів виявлення фінансового шахрайства на підприємстві можна віднести такі:

- 1) неочікувана перевірка підприємства – ефективна із точки зору одержання оперативної інформації щодо стану справ на підприємстві;
- 2) легендована перевірка – найбільш ефективна перевірка у частині одержання повної та достовірної інформації безпосередньо від першоджерела органічним шляхом (безпосередній контакт із людьми, які працюють на підприємстві);
- 3) внутрішнє розслідування фактів шахрайства, що вже були вчинені;
- 4) OSINT/HUMINT – одержання інформації із відкритих джерел (інтерв'ювання, оцінка та аналіз документів й кореспонденції) [9].

Досвідчений перевіряючий із метою виявлення осіб, які завдають на постійній основі збитків підприємству, має дотримуватись певного порядку дій. Такі дії включають у себе первинний аналіз, планування, пошук фактів (доказів), аналіз доказів, звіт та подальший супровід клієнта. Необхідно зазначити, що застосовувати доцільно саме такий порядок, оскільки його порушення може призвести до негативних наслідків.

Після виявлення осіб, які є причетними до шахрайських дій у фінансовій сфері, виникає проблема залучення до відповідальності цих осіб, яку необхідно буде вирішити керівництву підприємства. Найчастіше наслідками є дисциплінарна відповідальність, штрафні санкції й адміністративна або кримінальна відповідальність винної особи чи осіб.

Із огляду на зазначене, можна констатувати, що кожне підприємство в Україні може постраждати від фінансового шахрайства, унаслідок якого завжди будуть виникати як матеріальні, так й репутаційні збитки. Ефективною протидією вказаного можна визначити внутрішні перевірки, оскільки, зважаючи на специфіку процедури їхнього проведення, вони допомагають не лише виявити осіб, причетних до розкрадань, але й зрозуміти основну причину фізичної можливості вчинення таких дій. Як правило, це неналежні компетенс-процедури й неефективність служби внутрішньої безпеки.

За результатами проведеної внутрішньої перевірки підприємству можна запропонувати заходи із поліпшення механізму захисту від фінансового шахрайства та усунення процесуальних недоліків, що дозволили нанести йому збиток.

Варто також зазначити, що перевірка, проведена сторонніми аудиторськими організаціями, є більш дієвою та кращою за результатами, аніж її проведення контролюючими органами. Така перевірка, на відміну від втручання правоохоронних органів, виключає можливість впливу третіх осіб на її хід та результат, а також залишає замовнику абсолютне право вибору наслідків за виявленими фактами фінансового шахрайства.

Фінансове шахрайство проявляється не тільки на підприємствах, але й у житті звичайних людей. Згідно даних правоохоронних органів, за перше півріччя 2020 р. в Україні було зареєстровано більш ніж 47 тис. випадків шахрайства з банківськими картками фізичних осіб на загальну суму збитків понад 86 млн грн [10].

На сьогоднішній день існує досить багато різновидів фінансового шахрайства по відношенню до фізичних осіб. Наведемо характеристику основних видів.

1. Соціальна інженерія.

Соціальна інженерія представляє собою збір секретних даних за допомогою психологічного впливу. Наприклад, людині можуть зателефонувати та повідомити про блокування банківського рахунку. А для того, щоб його розблокувати, попросять зазначити дату видачі й термін дії карти, CVV-код. Інші відомості, що виманюють шахраї: паролі, пін-коди. Тільки за один рік до чорного списку телефонів потрапило понад 1200 номерів.

Даний вид фінансового шахрайства є найпоширенішим методом викрадення даних. За підрахунками Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЄМА, за одну аферу із використанням соціальної інженерії зловмисники виманюють в довірливих осіб понад 3000 грн.

2. Скімінг – шахрайство із банкоматами.

Є другим за популярністю методом фінансового шахрайства в Україні. У 2019 році він становив близько 25% всіх випадків фінансового шахрайства. Це спосіб, коли на банкомат установлюють спеціальний прилад (скімер) задля зчитування даних банківської карти. Найчастіше це відбувається із картками, що мають тільки магнітну стрічку. Картки із чіпом та безконтактні картки захищені краще. Проте, на жаль, за даними НБУ в 2019 році таких карток було лише близько 6 млн із 39 млн усіх наявних у фізичних осіб [10].

Ще однією методикою викрадення грошей із банкомату (простіша та ефективніша) є застосування зловмисниками скотчу на слот для видачі готівки. Гроші застрягають, й люди, не дочекавшись видачі грошей йдуть від банкомата. За підрахунками Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЄМА, за одну таку операцію українці втрачають близько 2000 грн. У 2019 році було зафіксовано 193 випадки, що на 100 більше, аніж на рік раніше [10].

3. Фішинг.

Це тип шахрайства в інтернеті, метою якого є одержання конфіденційної інформації: паролів, логінів до платіжних систем, карткових даних.

У класичному розумінні фішинг – це надсилання листів на електронну адресу від імені банку, технічної підтримки сервісу чи адміністрації з вимогою надати облікову інформацію, перейшовши на зазначену сторінку. Дана сторінка досить схожа на справжню (як в банку чи сайту, на якому особа здійснює онлайн-оплату), проте не є такою насправді. Введені на такій сторінці логін та пароль автоматично потрапляють до рук зловмисників.

4. Викрадення фінансового номеру телефону.

Ще один доволі розповсюджений метод шахрайства в Україні – перевипуск вашої SIM-картки. Майбутній жертві телефонують кілька разів і навіть поповнюють рахунок, потім звертаються до мобільного оператора з вимогою відновити начебто вкрадену сім-картку.

Для цього, як відомо, треба назвати номери, з яких телефонували на SIM-картку найчастіше, і суму, на яку поповнювали рахунок. Оператор ідентифікує зловмисника як власника номера телефону, і шахрай отримує доступ до сім-картки. А отже, можливо, й до інтернет чи мобільного банкінгу, вашої платіжної картки.

5. Фінансові піраміди – це шахрайські схеми, побудовані за принципом забезпечення доходу через залучення інших учасників «піраміди» чи вкладення під дуже високі відсотки. Керівники таких афер часто вигадують неіснуючі послуги, а після збору грошей з учасників просто зникають зі всіма заощадженнями.

В Україні у березні 2021 року кіберполіція припинила діяльність шахрайської фінансової піраміди, організатори якої ошукали понад 55 тис. вкладників на понад 150 млн грн. Для інвестування громадяни купували сертифікати вартістю від 300 грн до 300 тис. грн. Організатори обіцяли щоденний прибуток (понад 350% річних) від вартості сертифікатів у вигляді внутрішньої валюти. Внутрішню валюту фігуранти пропонували конвертувати в криптовалюту, проте через технічні властивості сайту вивести прибуток було неможливим. Окрім цього, ціна на криптовалюту була нижчою у більш ніж 100 разів за ту, котру зазначали організатори [11].

Для того, щоб убезпечити себе від незаконних дій фінансових шахраїв, необхідно берегти свої персональні дані, не розголошувати під жодним приводом інформації щодо банківської карти, паролів від приватних кабінетів на сайті банку, не відкривати листи на пошті з підозрілих адрес, не переходити

за посиланнями, що надсилають в соціальних мережах (навіть від знайомих, оскільки їхня сторінка може бути зламана); перед використанням банкомата завжди уважно його оглядати, закривати клавіатуру при введенні пін-коду банківської картки, не встановлювати підозрілі програми; не вірити пропозиціям із заробітком надприбутків тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу визначити, що на сьогоднішній день фінансове шахрайство є поширеним явищем. З ним стикаються як підприємства, так і фізичні особи. І якщо на підприємствах фінансове шахрайство найчастіше пов'язане з незаконними діями співробітників, то по відношенню до фізичних осіб воно має виключно зовнішні атаки. Сьогодні, в умовах поширення коронавірусу і складної економічної ситуації простежується активізація діяльності шахраїв. Розглянуті найпоширеніші види фінансового шахрайства та можливі варіанти їхньої протидії дадуть змогу уникнути негативних наслідків такого незаконного виду діяльності.

Література

1. Кізіма Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 2. С. 109-123.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.03.2021).
3. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. URL: <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf> (дата звернення: 26.03.2021).
4. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с.
5. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації : дис. ... д-ра філос. : 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 284 с.
6. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство як злочинна діяльність: методологічні проблеми дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 369-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (дата звернення: 03.04.2021).
7. Сухонос В. В. Шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері України та його кримінологічна характеристика. *Вісник прокуратури*. 2012. № 1. С. 92-96.
8. Як економічні злочини впливають на українські компанії. URL: <http://finpost.com.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
9. Шахрайство на підприємстві: причини та наслідки, виявлення та протидія. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text= (дата звернення: 27.03.2021).
10. Найпоширеніші методи шахрайства в Україні у 2019-2020 та як від них захиститися. URL: <https://www.ipay.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
11. Кіберполіцейські припинили діяльність шахрайської фінансової піраміди. URL: <https://cyberpolice.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2021).

References

1. Kizyma, T. and Khamyha, Yu. (2019), "Financial fraud: theoretical conceptualization and economic basis", *Svit finansiv*, Iss. 2, pp. 109-123.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "Criminal Code of Ukraine" of April 5, 2001 № 2341-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (access date March 26, 2021).
3. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements, available at: <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf> (access date March 26, 2021).
4. Kravchenko, O.V. (2005), "Psychological features of fraud", Thesis abstract of Cand. Sc. (Psych.), 19.00.06, Nats. un-t vnutr. sprav, Kharkiv, Ukraine, 21 p.
5. Khamyha, Yu.Ya. (2020), "Financial fraud: identification criteria and ways to minimize", Diss. PhD, 072 Finance, banking and insurance, ZUNU, Ternopil, Ukraine, 284 p.
6. Chernyshov, H.M. (2013), "Financial fraud as a criminal activity: methodological problems of research", *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Iss. 70, pp. 369-376, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (access date April 03, 2021).
7. Sukhonos, V.V. (2012), "Fraud with financial resources in the banking sector of Ukraine and its criminological characteristics", *Visnyk prokuratury*, no.1, pp. 92-96.
8. "How economic crime saffect Ukrainian companies", available at: <http://finpost.com.ua> (access date March 30, 2021).
9. "Fraud in the enterprise: causes and consequences, detection and counteraction", available at: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text= (access date March 27, 2021).
10. "The most common methods of fraudin Ukraine in 2019-2020 and how to protect yourself from them", available at: <https://www.ipay.ua> (access date March 30, 2021).
11. "Cyber police stopped the fraudulent financial pyramid", available at: <https://cyberpolice.gov.ua> (access date March 31, 2021).